

VALÓBAN, ERRŐL VAN SZÓ...

Ez a cím, amelyet Méliusz József új könyvéhez, *Az illúziók kávéházához* fűződő megjegyzéseim fölé írtam, variánsa a kötet egyik legszókimondóbb írását jelképezi. A választás — szándékaim szerint — jelképes célzatú: rögtön a címmel egyetértésemet kívánom kifejezni a könyv „vezérlő szellemé”-vel.

Műhely-jegyzeteiben a szerző „nemzetiségi vallomás”-nak minősíti munkáját. Ez az önjellemzés — jogosan — közösségi szférába emeli Méliusz egyéni vívódásait, haragjait és örömeit, hogy bennük a magunk tépelődéseire és érzelmeire, irodalmunk és közéletünk — gyakran végtelenen sarkított megfogalmazásban jelentkező — kulcskérdéseire, illetve a lehetséges válaszokra ismerjünk. Megírták már, hogy *Az illúziók kávéháza* jellegzetesen szubjektív fogantatású mű, igen sokszor patetikus hangja azonban objektív társadalmi folyamatokat, az irodalmunkban és művelődésünkben megfigyelhető valós irányzatokat és konfliktusokat közvetít. E sajátos ötvözőedésében — mondhatnám — műfajt teremt, és egyedi hatást gyakorol mind az értelmi meggyőzés, mind az emóciók hullámhosszain. Vonzóerejét őszintesége, bátorsága és elvi-etikai tartása biztosítja.

Vita és vallomás című cikkében (*Korunk*, 1972. 2.) Kántor Lajos arról ír, hogy 1971-et az irodalomtörténet évének tekintve, *Az illúziók kávéháza* fontos esemény ebben a fellendülésben. A megjegyzés nyilván találó, én azonban tovább tágitanám a kört, és megkockáztatnám azt a megállapítást, hogy Méliusz könyve (Benkő Samu művelődéstörténeti „dolgozatai”-val, a Kántor—Láng-féle irodalomtörténettel és Tóth Sándor Gaál Gábor-monográfiájával együtt) a *romániai magyarság nemzetiségi tudatának kimunkálásában tölt be korszakjelző szerepet*. E funkcióban pedig legjobb törekvéseinknek ad kifejezést.

MERT MIRŐL IS VAN SZÓ?...

Arról, hogy Méliusz József könyve — cikkek, esszék, interjúk és beszédek gyűjteménye — szinte időrendi egymásutániságában és benső összefüggéseiben fogja át annak a szakasznak művelődésünk és közéletünk szempontjából elhatározó fontosságú eseményeit és megnyilvánulásait, amelyeknek társadalmi-eszmei meghatározóit az RKP IX. kongresszusát követő dokumentumokban, illetve a politikai gyakorlatban találjuk. Ebben a viszonylatban a könyv maga is kordokumentum: a szocialista nemzetiségejlődést, a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának folyamatát tükrözi. Nem csupán sommázza a szocialista nemzetiségi tudat kibontakozását, hanem — mind alkotóelemeiben, mind összességében — ösztönzi ezt az átalakulást. Részesé és mozgatója tehát új metamorfózisunknak, s e szerepében nyilván nem egyedül, de igen sokszor merészen kezdeményezve, gyakran az úttörőket körülvevő értetlenséggel dacolva hatott. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy *Az illúziók kávéházának* megjelenését megelőzően és követően biztató pezsgés, fellélegzés tapasztalható a romániai magyar kultúrában, és tudjuk, hogy ez az örvendetes mozgás részben vetülete, részben pedig hatékony tényezője a honi magyar tömegek társadalmi-nemzetiségi létében bekövetkezett, lényegében pozitív előjelű változásoknak. Az is kétségtelen, hogy ezek a jelenségek — s köztük Méliusz könyve — elválaszthatatlanok az egész ország szellemi életére jellemző alkotó légkörtől.

Volt már alkalmam méltatni azt a hivatást, amelyet irodalmunk a jelzett folyamatban teljesített. Nos, Méliusz kötetében — a költő, az író, a publicista és a felelős közéleti ember szintetikus művében — a közírás, illetve a társadalompolitikai állásfoglalás jelentkezik a hatékony ideológia-, szociológia- és etikapótló szerepben. Félreértés ne essék: elismerésem nem valamilyen ideig-óráig nélkülözhetetlen szurrogátumnak szól, amelynek haszna és becsa a pótszerep feleslegessé válásával csökken vagy eltűnik. Méliusz írásai, nemcsak dokumentumszerűségükben, nem csupán ideológia-hordozó jelentésükben, hanem többségük művészi erényeivel autonóm értékűek.

Ami viszont magát a Méliusz József könyvében munkáló folyamatot illeti, komplex, gyakran vargabetűket leíró menetről van szó. Összetevőit a romániai magyarság szocialista nemzetiségi tudatát modelláló közéleti állásfoglalásokban, az anyanyelvű művelődés jelentőségét hangsúlyozó és a nemzeti hagyományápolást biztosító megnyilvánulásokban, a felmerülő nehézségek elhárításában, a „mi-tudatot” serkentő önismeret fejlődésében, a „vállalt hűség” kötelmének s az ehhez tartozó felelősség kibontakozásában, az adott keretek hatékonyabb felhasználásában, új intézmények létesítésében, az élet diktálta politikai, közigazgatási és jogi intézkedésekben, illetve ezek következményeiben találhatjuk meg. Ez a folyamat — a maga ellentmondásaival és konfliktusaival — szerves része a szocialista demokrácia elmélyülésének, amelyben — az ország egész népével együtt — a nemzetiségi tömegek nem a társadalompolitikai tevékenység „tárgy”-át alkotják, hanem cselekvő alanyai jelenük és jövőjük formálásának.

Az *illúziók kávéháza* tanúsítja, milyen feladat nehezedett e történelmi jelentőségű — különböző szakaszokon átvezető — alakulásban (főként 1968 után) értelmiségünknek arra a kategóriájára, amely szerzőjében szöszlőjét látja. Méliusz József — érzésem szerint — életrajzilag felkészített volt erre a misszióra. Ifjúkori elkötelezettsége a szocializmus ügye mellett, korszerű marxista tájékozottsága, sokirányú tehetsége, bonyolult, buktatókon átívelő intellektuális pályája, európai műveltsége, szenvedélyes antifasizmusa, személyes kapcsolatai és barátságai jeles hazai és külföldi haladó írástudókkal, fogékonysága mindaz iránt, ami új, és végül a megpróbáltatások, amelyeken átment, arra sarkallták ezt „az eredendően, alkatilag lázadó természet”, ezt a „nyugtalan lelket”, hogy felfokozott érzékenységgel reagáljon népe, a kor sorsdöntő problémáira, és ihletett képviselőjévé váljék művelődésünk leghaladóbb tendenciáinak.

*

Az *illúziók kávéházának* alapvető eszmei-erkölcsi célkitűzése az illúzió-mentes önismeret, a „romániai magyar nemzetiségi realizmus”, illetve az ennek megfelelő ethosz megfogalmazása. Méliusz vállalkozása — érthető módon — az irodalom felől, főként az irodalmon belül bontakozik ki, de ahogy bevezető jegyzetében kijelenti, jól tudja, hogy többről van szó: „a nemzetiség önmagáról alkotott tudatának igényéről és sorsáról”. Az öneszmélésnek és önmegfogalmazásnak ez a törekvése pedig életparancs; a változó nemzetiségi realitákat kell általa tudatosítanunk, a megfelelő korszerű fogalmak, kategóriák és elvek közvetítésével. Ezért mindjárt bevezető akkordként, kinyilatkoztatásszerűen exponálja az anyanyelv valóságát, mert benne a nemzetiségi lét, emberi mivoltunk és fejlődésünk döntő feltételét látja. Ezért válik számára erkölcsi törvénnyé a hűség az anyanyelvhez, és szolgálattá az a költészet, amely élteit, ápolja és továbbadja.

A nemzetiségi realizmus fogalma és követelménye azonos lényegében a romániaságéval. Alig találunk olyan írást Méliusz kötetében, amelyben ne hivatkozna

Gaál Gábornak erre a tételére. Akárcsak mestere, ő is elsősorban a romániai társadalmi meghatározottságból irodalmunkra háruló feladatokra utal. Arra, hogy ennek az irodalomnak az ország egész területén élő magyarság valóságát, az országos és oszthatatlan nemzetiségi sorsot kell kifejeznie. Ebben a szellemben többször állást foglal a beszűkítő regionalizmus ellen, és hitet tesz az egységes romániai magyar irodalom mellett. A sokat idézett elődhöz híven azonban a romániaiság fogalomköre Méliusznál is bölcséleti, szociológiai, politikai, esztétikai és etikai tartalommal gazdagodik. (Helyesen világította meg Ráczy Győző [Korunk, 1971. 12.], hogy Gaál Gábor felfogásában a romániaiság alapvetően esztétikai-ideológiai igényt képvisel, és nem szorítható le pusztán az író földrajzi determináltságából származó követelményre.) Méliusz József — nézetem szerint hiteles — értelmezésében a romániaiság annak a történeti közösségnek a felismerését jelenti, amely „a romániai magyar nemzetiséget, e nemzetiség létérdekeit a román nép és szellem realitásával, demokratikus és humanista, haladó és forradalmi érdekeivel irreverzibilisen összeköti” (6.). E definíció félreérthetetlenül ideológiai jelentést kölcsönöz a romániaiságban kifejeződő szemléletnek és magatartásnak.

Feltehető mégis a kérdés: nem olvasunk-e ki többet Gaál Gábor műszavából, mint amennyit ő belegondolt? Tóth Sándor kiváló könyve például (*G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Bukarest, 1971) elmélyülten vizsgálja Gaál Gábor viszonyát a romániai valósághoz, részletesen taglalja szerkesztői erőfeszítéseit e valóság, illetve a haladó román szellemiség bemutatására, méltatja a *Korunk* román számának jelentőségét, de mellőzi a romániaiság érdembeli elemzését. Idézi viszont azokat a vallomások sorokat, amelyekben — véleményem szerint — Gaál Gábor tényleges felfogása nem csupán az egzisztenciális adottságok felismeréseként, hanem lelkiismereti-erkölcsi regiszterekben jut kifejezésre: „Mindig azt mondtuk: az életünket azokkal együtt kell megoldanunk, akikkel együtt élünk. Az idő kiforrásának mai nagy szakaszában sem vélekedünk másként. *Lelkiismeretünket tisztának* ma is csak ilyenképpen érezzük.” (*Válogatott írások* I. Bukarest, 1964. 697. — Kiemelés tőlem. G. E.) Ez a credo — gondolom — meggyőző és megnyugtató a tekintetben, hogy azok, akik ma *továbbgondolják, s az időszerű szükségleteknek megfelelően újraértelmezik*, gyakran új szempontokkal és tételekkel konkretizálják a romániaiság fogalmát, hűek maradnak Gaál Gábor szelleméhez. Így jár el Méliusz is, amikor hangsúlyozza, hogy a hazai magyar nemzetiségi létnek nevet adó romániaiságban benne foglaltatott mind Gaál Gábor „önfeláldozó helytállása a nemzetiségi kategóriáért”, mind következetes, meg nem alkuvó szembefordulása bármilyen szeparatizmussal, a történelmi realitásokat tagadó ábrándokkal és a magyar uralkodó osztályok revansizmusával.

Ebben a megközelítésben a romániaiság félreismerhetetlenül társadalmopolitikai cselekvéstípust alapoz, és ama kettős felelősséget sugallja, amely Méliusz szerint a nemzeti kisebbségi ethoszt jellemzi: „... a mi reális kettős felelősségünk: felelősség önmagunkért, nemzeti személyiségünkért, és felelősség a román nemzet és a nemzetiségek közötti jogegyenlőség alapján és szellemében, azért a demokratikus és humanus testvéri sorsközösségért, amely biztosítja az emberi méltóság kibontakozását...” (367.).

A kettős felelősségnek ez a posztulátuma az általános és a sajátos összefüggését közvetíti; többek között a nemzetiségek sajátos, nemzeti tartalmú szocialista kultúrájának szabad kibontakozása vezet a román nemzet és a magyar nemzetiség testvéri, állampolgári integrációjához. Ennek az egységnek a további megszilárdulása természetesen nem semlegesíti azokat a kapcsolatokat, amelyek — a hagyományok és a nyelv áttételével, sokoldalú kölcsönhatásban — irodalmunkat az általános

nos magyar irodalomhoz fűzik. A romániaiság ezeket a kapcsolatokat is involválja. Ebben az összefüggésben értékeli Méliusz *A magyar irodalom története* VI. kötetének szerkesztői koncepcióját, amely irodalmunkat „a magyarországitól igen lényeges jegyekben dialektikusan eltérő társadalmi, történeti és tudati kategóriaként, konzekvens történetiséggel illeszti a huszadik század általános magyar irodalmának keretébe“ (277—278.).

Már az eddigiek mutatják, hogy Méliusz nemzetiségi realizmusát csillagászati távolságok választják el holmi tényekhez tapadó konformista szemlélettől. Ez a realizmus a tények tiszteletéből merít, de eszmények felé tájékozódik. Bölcséleti-etikai távlatokban értelmez és ösztökél.

Az illúziók kávéháza hamis tudatot oszlato eszmeisége az alkotó marxizmusból ihletődik, és azt a reményt tápláló, jövőt hordozó áramlatot képviseli, amely a marxizmus reneszánszának elnevezésével új szakaszt nyitott a szocialista gondolat történetében. És itt újra Gaál Gábor örökségével, a Marx ifjúkori műveit tanulmányozó, fordító és tanító mester példájával találkozunk, aki Tóth Sándor elgondolkasztató megállapítása szerint már a negyvenes évek derekán a marxi humanizmus eszmevilágába vezette be tanítványait, jóval megelőzve tehát az európai filozófiai közvéleményt. Méliusz nem filozófus, a társadalomkutatás főként az irodalomszociológia vonatkozásában foglalkoztatja. Ő irodalomban, művészetben gondolkodik, a literatúrában alkot és él. „Irodalomcentrizmusa“ azonban egy pillanatra sem feledteti el vele a filozófia s általában a társadalomtudományok nélkülözhetetlenségét. Tudva tudja, hogy nemzetiségi realizmusát csak a nyitott rendszerként felfogott marxizmus világnézeti alapvetése őrizheti meg az etnocentrikus beszűküléstől, csak ez az irányulás kapcsolhatja be a haladó eszmék nemzetközi áramkörébe. Elvi elkötelezettsége mégsem teszi türelmetlenné. Nem zárja be érdeklődését a kizárólagosság kalodájába. Felfigyel minden modern törekvésre, jelentkezék az Allen Ginsberg beatnikeinél vagy az új baloldal teoretikusainál. Nem nehéz felismerni, milyen eszmeerjesztő lehet Méliusznak ez a fogékonysága ama betokosodott értelmiségiek körében vagy azoknál a tamaskodó fiataloknál, akik a marxizmust még mindig az ötvenes évek torzításával azonosítják. Méliusz heveny dogmaellenessége azonban nem csupán egy letűnt ideológiai és irodalompolitikai szakasz bírálatában bizonyul termékenyítőnek. Erkölcsi szempontból is katartikusnak érzem önbírálatra szólító kihívását és példaadását, amellyel saját múltjához viszonyul. Méliusz komolyan veszi tételét a személyes, a nemzedéki önvizsgálatok szükségességéről. Kezdeményezésével összhangban állapítja meg: „...mert végül is hamis tudatban éltünk, írtunk, ágáltunk a dogmatizmus manipulációja alatt“ (325.).

ARRÓL VAN SZÓ, hogy eljött az ideje a mélybe hatoló személyes önvizsgálathoz. Nyilván nem valamilyen flagelláns önmutatásra gondolok, hanem arra az elemzésre, amely életrajzi konkrétumában tárja fel egy kortűnet honi és egyéni változatait, a ma és a holnap hasznosítható tanulságok levonásának jegyében. Ennek halaszthatatlanságáról győződött meg nevelői tapasztalatom és nem utolsósorban a Kántor—Láng-féle irodalomtörténet körül zajló vita egyes résztvevőinek álláspontja.

*

Figyelemre méltó és jellemző egyben, milyen nagy súllyal szerepel Méliusz József írásaiban a hagyományok értelmezése. Ama bizonyos — hitvitázókra emlékeztető — szenvedélyes tónus, amelyre a kötet méltatói ismételtlen utaltak, főként

a múlt örökségével kapcsolatos polémiáiban jelentkeznek. Az illúziók kávéházát, ha akarnám, túlzás nélkül irodalomtörténeti pamflet-sorozatnak minősíthetném.

Honnan ez az izgatott, kinyilatkoztatásokban és éles vitákban munkáló érdeklődés irodalmi hagyatékunk iránt?

Méliusz — gondolom — felismerte, hogy a nemzetiségi realizmus időrendileg elsősorban a múlt értékeinek hiteles számbavételét kívánja. Tudja és tudatosítja, mekkora kohéziós, önfenntartó erő — az anyanyelvvel együtt — az a művelődés, amelynek időtálló alkotásaiban egy népcsoport sajátosságai, közgondolkodásának jellemző tendenciái nyilvánulnak meg. Irodalmunk ideológia-pótló szerepéből szervesen következik továbbá, hogy művelődésünk nagy eszmei összecsapásait mindekeleltől az irodalomtörténet frontján vívtuk és vívjuk meg.

A hagyományápolás jellegzetesen emberi képesség, a különböző társadalmak, általában a társadalom fennmaradásának biztosítója, amely ugyanakkor dialektikus ellenpárja a lázadásnak, a haladás mozgatójának. E hagyomány nem információkat, nem ismereteket továbbít, mint a tudomány, hanem értékeket. Leszek Kolakowski, akire itt hivatkozom, kiemeli, hogy minden válogatás a tegnap értékeiből elkerülhetetlenül már elfogadott hagyományos értékek érvényesítését is jelenti. Kolakowski megállapítása teljes mértékben alkalmazható Méliusz eljárására, arra az optikára, amelyen keresztül vizsgálja és kiválasztja a megőrzendőnek, a mához szólónak tartottakat.

A közelmúlt viszonylatában, a Gaál Gábor-i *Korunk* letéteményeseként, e tradíció folytatójaként lép fel Méliusz, együtt mindazokkal, akik változatlanul vallják a benne foglalt értékeket: a romániaságot, a kelet-európai és világorientációt, a korszerű szocializmusba torkolló nemzetiségi humánusit és azt az antifasiszta népfront-szellemből eredő szintézis-igényt, amely magáénak érzi mindazt, ami népi, haladó és forradalmi, ami a ráció és a szépség birodalmát gazdagítja. A hűség a *Korunk* örökségéhez, a Fábry Zoltán megszólaltatta vox humanához, a „kisebbségi humánus” névadójához való hűséggel társul. Méliusz joggal látja benne Ady politikai erkölcsének legkövetkezetesebb őrzőjét, azt, aki a nacionalizmussal leszámoló magyar önvizsgálatot és a műfajjá emelt antifaszizmust személyesítette meg.

A múlt éltetése nyilván sohasem öncél Méliusz számára. A tegnapot idéző látomásában a jelen feladatainak pátozsa vibrál, ünnepezt irói-emberi eszményképeit pedig mai szövetségeseiként küldi csatasorba. Ebben a szellemben vallotta Nagyváradon, hogy mindenünk Adyból jött, hogy Adyval született meg a „felelőséget, hejytállást, humánusit, nemzeti hagyományokhoz való hűséget, haladó, forradalmi tartalmú néptestvériséget, korszerűséget, Európát” jelentő romániai magyar irodalom. Ebben a szellemben ébresztette Segesváron azt a Petőrit, aki már a Magyar Dolgozók Szövetségének lobogója, „érverésünk, a bátorságunk [...] nemzeti és nemzetközi, immár proletár internacionalista tudatunk, új értelmű, elszánt, antifasiszta patriotizmusunk” volt, és akiben egy tizenkilencedik századbeli Che Guevarát mutat fel.

Az így értelmezett tradicionalizmus fűti — sokszor az elfogultságig feszített — állásfoglalásait és vitáit főként a két világháború közötti korszak romániai magyar irodalmának értékelésében. A régi *Korunk* színeiben védelmezi felfogását; újból és újból Gaál Gáborra hivatkozva támadja a károsnak észlelt jelenségeket vagy tendenciákat. Ebben az összefüggésben hagyományápolása időszerű irodalompolitikai kicsengést és ideológiai jelentést kap.

ARRÓL VAN SZÓ ugyanis, hogy a már ismert körülmények folytán művelődésünk eszmei konfliktusait elsősorban a múlt örökségével kapcsolatban fogal-

maztuk meg. Ezen a frontszakaszon számoltuk fel például az ötvenes évek egy-oidalú, szektás szemléletét, és szolgáltatunk igazságot azoknak az alkotóknak, akiket méltánytalanul ítélték meg. Letagadhatatlan, hogy az új *Korunk* gyakran kezdeményezően lépett fel, és sok tekintetben példát mutatott a tárgyilagos, árnyalt, egyszerű elvszerű marxista álláspont kialakításában. A régi *Korunk* reális nagy értékeinek méltatása mellett (gondolok itt, hogy csak a romániai írókat említsem, Gaál Gábor, Nagy István, Szilágyi András, Salamon Ernő, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő életművének elemzésére) újraértelmeztük az avantgarde-ot, és hangot adtunk annak az igénynek, hogy a sommás elutasítás, illetve elhallgatás évei után megfelelő helyet kell biztosítani azoknak, akik a helikoni irodalmon belül — Méliusz szavaival élve — a „haladó szellemtörténeti és liberális, radikális vagy plebejus, népi“ humanizmust képviselték. Szocialista humanizmusunknak e múlt felé forduló dialógusában természetesen szó sem lehet arról, hogy a megőrzendő esztétikai-emberi értékek felmutatása valamilyen elvtelen eklekticizmussá, valamilyen visszaható eszmei fegyverszünetté változzék. Nem moshatjuk egybe a tényleges különbségeket, az elválasztó határokat, még kevésbé a kialakult ideológiai-politikai ellentéteket. Meggyőződésem azonban, hogy lényegében a régi *Korunk*ban megvalósított szellemi népfront örökségéhez hűen jártunk el. Ami pedig a mai irodalmat illeti, kétségbevonhatatlan, hogy utat törtünk a gondolati lírának, a Forrás-nemzedék első rajának, és tudósítottunk a világirodalom kísérletező irányzatairól. Támogattuk drámairodalmunk modern megújódását. Meggyőződésem, hogy ha nem is hibamentesen, de alapvető orientációnkat tekintve az eszmebarikádnak ugyanazon az oldalán küzdöttünk, mint *Az illúziók kávéházának* szerzője.

Mindezt pedig azért kellett leszögezmem, mert egy — műfaji szabálynak megfelelően — névtelen folyóiratszemle, illetve Téka-cikk kapcsán Méliusz József élesen bírálja az új *Korunk* szerkesztőségét. Azonosítja a két cikkekében foglalt — vitatható — szempontot a szerkesztőség koncepciójával, amelyet — többek között — a régi *Korunk* hagyatékával való rossz sáfarkodásban marasztal el. Igazságtalannak tartom ezt a vélelényt.

Az illúziók kávéházában is megfigyelhető, hogy szerzője — Földes László találó megjegyzése szerint — „minden kihívó szavával polarizál, miközben minden szintetizáló kinyilatkoztatásával az általa is vallott egységen belül helyezkedik el“. Nos — érzésem szerint — itt is erről van szó. Egyébként Méliusz nagy érdeme, hogy vitát, ellenállást kiváltva sürgette (saját felsorolását idézem) Gaál Gábor, Kuncz Aladár, Markovits Rodion, Bánffy Miklós, Hunyady Sándor, Salamon Ernő, Korvin Sándor, Dsida Jenő, Bartalis János, Endre Károly, Áprily Lajos, Szilágyi András, Kacsó Sándor, Tamási Áron és mások műveinek újrakiadását. Természetes továbbá, hogy nem tartja hibátlannak, minden kritikán felülinek sem a régi *Korunkot*, sem legendás szerkesztőjét.

E tekintetben sínes tehát nézeteltérés közöttünk. És amikor az előbbieken vitába szálltam vele (aki már nem híve a kizárólagos igazságnak), tettem ezt abban a tudatban, hogy a polémia sarkított tételeivel, túlzó bírálatával csak közös ügyünknek szolgál, azonos elvi nézeteink elmélyítését és további tisztázását segíti elő. Azt a „kérdező gondolatosság“-ot élteti, amelynek könyve oly felemelő példáját kínálja.

